

A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után⁷

1. Bevezető

A romániai magyar oktatási rendszer bemutatásakor nem vonatkozathatunk el attól a tényről, hogy ez a rendszer valójában egy nagyobb egység, nevezetesen a román oktatási rendszer alrendszere. Mint alrendszer, természetesen rendelkezik bizonyos (nemzetiségi, etnikai, intézményi) sajátosságokkal, ám formálisan teljes mértékben rá is érvényesek a tágabb romániai oktatási rendszer főbb tulajdonságai. Az elemzésünk célpontjaként tekintett korszak taglalásakor figyelembe kell vennünk az egész ország oktatási rendszerében, illetve a rendszert körülvevő politikai, gazdasági, kulturális és szociális környezetben beállt változásokat. Bármely oktatási rendszer átalakítása, átalakulása, illetve megreformálása nem önmagáért történik, hanem bizonyos társadalmi és politikai kihívásoknak, követelményeknek eleget téve valósul meg.

A „befagyasztott” kelet-európai rendszerek 1980-as évek második felében végbemenő „kiolvadásai” nemcsak a politikai és gazdasági rendszerek hiányosságait tették láthatóvá, hanem az egyes országok közoktatási szférájának rendellenességeit, konzervált mivoltukat, azaz a nyugati rendszerekkel szembeni elavultságukat sodorták a figyelem középpontjába. Az elavultság, elmaradottság elsősorban az oktatásügyben érvényes döntéshozatali mechanizmusoknak, a beiskolázási arányoknak, az oktatás finanszírozásának, igazgatásának és ellenőrzésének szintjén a legkézzelfoghatóbb. Hogy csak egy

⁷ A tanulmány 1998 nyarán született, és megjelent a Magyar Kisebbség 1998/3-4. számában. A szöveget jelen kötet „szellemiségének” megfelelően, rövidítve és a részletes statisztikai adatok mellőzésével közöljük.

példát említünk: miközben Nyugat-Európában az oktatás igazgatását, illetve finanszírozását már a 70-es években (különösen az 1973-as olajválság következtében) decentralizálták, vagy többpólusúvá tették, addig például Romániában még az 1995-ös, viszonylag újkeletű Tanügyi Törvény is nagyon sok centralizáltságra utaló kitéletet tartalmaz.

2. Kísérlet az 1989 utáni időszak korszakolására

Egy ország oktatási rendszerében implicit módon jelen van az illető társadalom uralkodó politikai, gazdasági nézetrendszere. Amilyen hirtelen történt a romániai 1989-es decemberi változás és „beindult” a demokrácia, pont olyan gyorsan egyértelművé vált a kommunista nevelés eszméire épült oktatási rendszer összeviaskodása és anakronizmusa. Ezért a reform fontossága és halaszthatatlan mivolta már 1990 első hónapjaiban megfogalmazódott. Az oktatás reformjának szükségessége – legalábbis a nyilvánosságban és a politikai diskurzusokban – olyan közhellyé vált, mint az, hogy Románia átmeneti gazdasági időszakot él meg. Azóta azonban sem a gazdaság privatizációja, sem az oktatási rendszer tényleges és átfogó reformja nem valósult meg. A román oktatási rendszerben 1989 decembere óta beállt főbb változások három periódust látszanak kirajzolni:

a. a proklamált reform időszaka (1989. dec.–1992.); ezt az időszakot egyrészt a – Ceaușescu-diktatúrától való megszabadulásból táplálkozó – kezdeti felszabadulás érzete, a reform szükségességének felismerése, másrészt pedig átfogó jogi keret hiánya jellemezte. Az oktatási rendszer ebben az időszakban továbbra is centralizált, hiszen nagyon sok korábbi rendelkezés továbbra is érvényben volt. A felszabadulásból fakadó káosz azonban ad-hoc jellegű minisztériumi döntéseket és intézményi (pl. iskolai) szintű kezdeményezéseket egyaránt eredményezett. A minisztériumi, tehát országos szintű határozatok legtöbbször a kommunista jellegű oktatási rendszer megszűntetőbb sajátosságait kívánták megszüntetni, mint például pe-

dagógusok röghözköttségét, a tanárok kötelező heti óraszámának zsúfoltságát, az osztályok magas létszámát, a diákok kötelező egyenruha viselését, az iskolák és egyetemi intézmények diákjainak mezőgazdasági munkálatokban való részvételét, a tankönyvek átpolitizálását, a pedagógusok szigorú „felső” ellenőrzését stb.

A jogi úr következtében intézményi szinten egyfajta individualizálódás bontakozott ki. A magyar iskolák esetében ez úgy jelentkezett, hogy már az 1989/90-es tanév második évharmadában beindított magyar osztályokba tömegesen irakoztak át a tanulók, megnövekedett az önálló magyar általános iskolák száma, több évszázados középiskolák nyerték vissza eredeti jellegüket, az egyes iskolákban az igazgatóválasztás demokratikusan történt, ahol lehetőség nyílt rá, anyanyelven kezdték tanítani – a fennálló törvényes rendelkezések ellenére – Románia földrajzát, illetve a románok történetét, és megindult egyfajta kapcsolatháló kiépítése is, főképp a testvériskolai kapcsolatok, illetve különböző alapítványok létrehozása által (B. Kovács András, 1997).

A felsőoktatás szintjén ebben az időszakban a reform az akadémiai igazgatás megváltoztatásával kezdődött, rendelet született arról is, hogy az új vezetők megválasztása titkos szavazás útján történjen. Az egyetemi oktatás apolitikai jellegének hangsúlyozása mellett bizonyos tantárgyakat és a korábbi rendszerben kompromittált egyetemi oktatókat egyaránt eltávolítottak, ugyanakkor megnőtt a diákok egyetem vezetésébe történő beleszólásának lehetősége. Minden egyetemen létrehoztak új karokat, illetve szakokat, de ezek többnyire nem munkaerőpiaci feltételeket kielégítő kezdeményezések voltak, hanem sokkal inkább egyének, vagy csoportok ambícióinak intézményesülése az egyetemi szférán belül (Papp, 1994). Szintén ebben az időszakban indult be a magánfelsőoktatás is, amelynek jogi keretét az 1989-es forradalmat követő időszak első, a gazdasági élet liberalizálását célzó 54/1990 sz. törvényerejű rendelet biztosította (Reisz, 1992).

1989-ben az RMDSZ megalakulásakor létrejött a Bolyai Bizottság, majd ebből 1990-ben megszületett a Bolyai Társaság azzal a

céllal, hogy mihamarabb újraindítsa az önálló Bolyai Egyetemet. Mivel politikai és jogi akadályok miatt a régi-új egyetem létrehozása (mindmáig) nem sikerült, a Bolyai Társaság felvállalta azt is, hogy bizonyos hiányszakokon magyarországi képzést biztosít romániai magyar fiatalok számára (Dezső Gábor, 1994). Azonban a diplomák honosítására vonatkozó egyezmény akkor még nem létezett (ez az egyezmény csak 1997-ben látott napvilágot), így a Magyarországon történő képzés teljesen beleillett a proklamált reform időszakát jellemző káoszba, hiszen ez a képzésforma sokkal inkább a kivándorlást serkentette, mintsem a romániai magyar szakembergárda utánpótlását.

b. a populista reform időszaka (1992–1996). 1992-vel kezdődően több fontosabb jogi aktus is megjelent: itt elsősorban az Alkotmány (1992), a Felsőoktatási Intézmények Akkreditációjára vonatkozó törvény (1993) és a Tanügyi Törvény (1995) megjelenésére gondolunk. Azt hihetnénk, hogy ilyen életbevágóan fontos dokumentumok megjelenése a mindenki által várt reformot ténylegesen megvalósítja. Hogy ez mégsem így történt, annak legalább két oka van: egyrészt az oktatás reformja nem szorítkozik csak egy vagy két törvényre, hanem sokkal átfogóbb, koherensebb cselekvéssorozatok, illetve döntések láncolatából bontakozik ki. Másrészt az említett törvények nagyon sok olyan elemet tartalmaznak, amelyek összeegyeztethetetlenek a reform célkitűzéseivel. Miközben a reformnak az a célja, hogy az oktatási struktúrák minél rugalmasabbak és nyitottabbak legyenek, illetve hogy az oktatási rendszer könnyen tudjon alkalmazkodni a környezeti kihívásokhoz, és meg tudjon felelni a helyi igényeknek is, addig a Tanügyi Törvény az Oktatásügyi Minisztériumot az országos oktatási rendszer egybehangolására és ellenőrzésére feljogosítva túlságosan sok hatáskörrel ruházza fel (lásd a 140. és 141. szakaszt). A reformra vonatkozó populista jelző tehát azt jelenti, hogy a reformszándék már intézményes kereteket is ölt, ám a gyakorlati kivitelezés visszafogott, a rendszerszintű konkrét változások elenyészőek, és – mint ahogy Fóris-Ferenczi Rita az alternativitás lehetőségével kapcsolatban megjegyzi – a „reformot, mint a minisztérium, a tanfel-

ügyelőségek és a tanácsadásban 'érdekelt' intézmények ügyét, titkozatosság és ködösség jellemzi a joggal elvárható teljes nyilvánossággal szemben" (F.-Ferenczi, 1996). Az akkori hatalomnak azért is érdekében állt a reform mellett elköteleznie magát, mert a Világbank pénzügyi támogatását Románia csak azzal a feltétellel kaphatta meg, ha demokratikus oktatási rendszert hoz létre.

Ebben az időszakban a romániai magyar oktatásban lezajlott főbb eseményeket ennek az (al)rendszernek a feltárása, adatbázis(ok) létrehozására tett kísérletek, középiskolai tanárok továbbképzése (a Romániai Magyar Pedagógusszövetség – RMPSZ – által szervezett Bolyai Nyári Akadémia keretében), alternatív oktatásról való gondolkodás serkentése, és az ehhez kapcsolódó tankönyvek megírása, magyarországi részképzések megszervezése (Országos Magyar Diákszövetség), távoktatási formákkal való próbálkozások teszik ki. Ebben az időszakban a közoktatás szintjén már körvonalazódni látszik három iskolarendszer-típus: az állam által fenntartott iskolák, a történelmi egyházak iskolarendszere, valamint a különböző alapítványok, illetve szervezetek által működtetett iskolák.

Románia Alkotmányára (6., illetve 32. szakasz), a Tanügyi Törvény és más rendelkezések (pl 1993/283. Kormányhatározat) előírásaira, illetve nemzetközi dokumentumokra (Helsinki Záróokmány, EBEÉ dokumentumok, stb.) hivatkozva az RMDSZ továbbra is követelte az anyanyelvű képzést az oktatás minden szintjén és formájában, az önálló, anyanyelvű oktatási hálózatot bármely, a tannyelvre vonatkozó korlátozás nélkül. A magyar kisebbség követeléseit azonban nem teljesítették/teljesíthették, hiszen ezek, a fentebb ismertetett populista reform közepette, az egész oktatási rendszerre érvényes koncepciókat alapjaiban változtatták volna meg. A hatalom részéről azonban történtek engedelmények, hiszen egy kormányrendelet előírta, hogy az 1993/94-es tanévre a Babeş-Bolyai Egyetemen 300 fős keretszámot kell biztosítani a felvételiző magyar diákok számára. Ezt a számot a következő tanévre 400 fölé emelték.

1994-ben készült el az RMPSZ Országos Elnökségének felkérésére A megmaradás esélye... – közoktatásunk stratégiai elképzelései

– című tanulmány (Balla, Nagy F., 1994). Az írásban megfogalmazott elképzeléseket az RMDSZ Szövetségi Képviselők Tanácsa hitelesített hosszú- és rövidtávú stratégiaként elfogadta. Az ily módon dokumentumértékűvé vált tanulmányban a szerzők „önálló, romániai magyar oktatási rendszer” mellett érvelnek: „A romániai magyar oktatási rendszer fogalmának az önálló jelzővel való bővítése, abból az egyre hangsúlyozottabban érvényesülő szükségszerűségből fakad, hogy oktatási rendszerünk csupán így, autonómiáját megteremtve és érvényesítve töltheti be, létét igazoló, megmaradásunkat szolgáló szerepét. Ez viszont csak olyan mértékben valósítható meg, amennyiben sikerül oktatásunk önállóságának megteremtését összehangolni a román iskolarendszer intézményeinek autonómia törekvéseivel, s amennyiben képesek vagyunk részesévé válni e törekvések alapjául szolgáló országos tanügyi reform elindításának, kibontakoztatásának” (5. oldal). Az önálló magyar oktatási rendszer eszerint csak az egész oktatási rendszer megreformálása által valósítható meg, illetve nyerhet legitimitást. Ezért az RMDSZ addigi, a tanügyre vonatkozó kezdeményezései zömével „taktikailag hibásak, mert csak a rész értelmezésére, megváltoztatását célzó lehetőségek taglalására szorítkoznak az egész helyett” (15. oldal). A dokumentum szerint a romániai magyar közösség oktatáspolitikai célkitűzése a „képzés minden területére, formájára és szintjére kiterjedő, teljes értékű, szervezési, működési és tartalmi autonómiával rendelkező anyanyelvű oktatási-nevelési rendszer kiteljesítése, egy, az európai integráció szellemében átalakított országos rendszer keretében. A stratégiai cél eléréséhez az út az országos oktatási rendszerbe való integrálódáson át vezet.” (19. oldal). A stratégiai cél megfogalmazáshoz az a játékelméleti felismerés vezette a szerzőket, miszerint a román hatalom tétje az anyanyelvi oktatás elsorvasztása, miközben a másik fél, a magyar közösség tétje a megmaradás, a két antagonisztikus fél között pedig „bárminemű kompromisszum, időleges kiegyezés, csak késlelteti a végkifejletet” (17. oldal).

Néhány megjegyzés kívánczik e fenti megállapításhoz. Az első az, hogy a játékelmélet szabályait társadalmi interakciókra alkalmaz-

va igenis szükség van kompromisszumra, ellenkező esetben valamelyik fél totális megsemmisülésére, vagy állandó energiafelemésztő konfliktusra számíthatunk. A szerzők itt kissé ellentmondásosan viselkednek, hiszen egyrészt azt állítják, a kompromisszum nem járható út, másrészt pedig azt is látják, hogy a magyar oktatás lényeges megváltozása csak az egész román oktatási rendszer reformja által valósítható meg. Egy másik megjegyzés arra vonatkozik, hogy a román hatalom fő tétje az anyanyelvű oktatás megsemmisítése volna. Kétségtelen, a román hatalom (múltban és jelenben egyaránt) számtalan kisebbségellenes intézkedést ültetett életbe, ám azt állítani, hogy a magyar közösség minden negatív élménye kizárólag a mindenkorai román hatalom rovására írható, nem biztos, hogy helytálló. A romániai magyar közösségen belül is léteznek olyan folyamatok, amelyek nincsenek kitéve az aktuálpolitikai harcoknak. Éppen az jelentene előrelépést, ha e közösség tudományos módszerekkel, politikai retorikáktól mentesen feltárná jelenlegi szocio-kulturális állapotát (az oktatás és más területeken is).

Talán szembetűnő, hogy a fentiekben részletesebben ismertettük a stratégiai célkitűzéseket tartalmazó dokumentumot. A dokumentum fontosságán túl ennek oka az, hogy érzékeljük, a romániai magyar közösség oktatására vonatkozó gondolkodás viszonylatában is jelen vannak olyan populista felhangok, mint amilyenek az országos oktatási reformra vonatkozva elhangzanak. Az idézett dokumentumban taktikai lépésként, többek között az szerepel, hogy „halaszthatatlan feladat meglévő iskolahálózatunk pontos feltérképezése térben és időben, a hiányok, a helyi adottságok, igények jelölésével, a megismert demográfiai mutatók ismeretében” (21. oldal). Ez a „halaszthatatlan feladat” az RMPSZ további évi küldöttgyűléseinek határozataiban rendszerint újra és újra (szó szerint) megjelenik, mint továbbra is „halaszthatatlan feladat” (lásd pl. Közoktatás 97/2, 4. oldal, Közoktatás 98/2, 11. oldal).

c. a reform kiterjesztése (1996-tól) Az 1996-os novemberi általános választások eredményeképpen a korábban ellenzékben lévő De-

mokratikus Konvenció került kormányra. Az RMDSZ is, annak érdekében, hogy „a hatalom részeseként legyen beleszólása közösségünk és az ország jövőjének alakításába” (RMDSZ, Ügyvezető Elnökség, Főosztályok féléves beszámolója – 1996. július-december –, 1. oldal) kormánytényezővé vált. Az új politikai kontextusban lehetőség nyílt egyrészt az oktatás reformjának tényleges életbeültetésére, másrészt pedig, az RMDSZ kormányzati szereplése által, a romániai magyar oktatás sajátos gondjainak orvoslására is.

Az egyetemelőtti oktatás reformtervezete elsősorban a közoktatás menedzsmentjének és finanszírozásának megváltoztatására irányul. E szerint a tervezet szerint a fő célkitűzés a központi igazgatás megváltoztatása, pontosabban decentralizálása. Az Oktatási Minisztérium a továbbiakban mint stratégiai döntéshozó szerv szerepelne, a tanfelügyelőségek pedig a döntéshozás taktikai szintjeként az oktatás minőségét biztosítanák. Ezzel egyidőben megnövekedne az iskolák autonómiája és a helyhatósági szervek is aktívabban részt vehetnének a körzetükbe tartozó iskolák finanszírozásában.

1998. január 21-én a Közoktatási Minisztériumban megalakult az Országos Oktatási Reform-bizottság. Az 1997. év végi kormányváltás nyomán Andrei Marga lett az új román oktatásügyi miniszter. Szerinte az oktatási reformnak hat területen kell megvalósulnia: 1.) curricularis reform; 2.) az egyetemi felvételi vizsga megreformálása és az érettségi vizsga országos jellegűvé tétele, valamint az eredmények beszámítása a felvételiknél; 3.) a szakosodások átgondolása és az akadémiai és tudományos teljesítmények segítése; 4.) az iskola és a gazdasági- igazgatási egységek kapcsolatrendszerének átgondolása; 5.) a felsőoktatási intézmények anyagi önállóságának bővítése és pénzügyi autonómiája; 6.) a külföldi ösztöndíjak jobb, korrektebb elosztása és felhasználása (Közoktatás, 1998/1).

1998. március 23-án létrejött az Országos Felmérési (Értékelési) Ügynökség. Az ügynökség olyan tanulmányok elkészítésére hivatott, amelyek az értékelési rendszer reformkérdéseit vizsgálják. A reformcéloknak megfelelően a felmérési rendszer főbb pontjai a következők: a.) az ismeretek felmérése, tájékozási jelleggel, a teljes félétven

át történik; b.) minden félév végén a végleges felmérési időszak heteit a tanult anyag ismétlésének és rendszerezésének céljából tájékoztató felmérésnek szentelik (Közoktatás 98/4). Ennek megfelelően az 1998/99-es tanévtől kezdődően, eltérve a korábbi három évharmados tanévi szerkezettől, két félévben szervezik meg az oktatást. Mint látható, a reform beindításának periódusában már nemcsak retorikus reformkezdeményezésekkel, hanem valós, strukturális változásoknak is szemtanúi lehetünk.

A romániai magyar közösség szempontjából bizalomkeltő volt az 1995/84. számú Tanügyi Törvényt módosítani hivatott és 1997. július 14-én érvénybe lépett 1997/36. sz. sürgősségi kormányrendelet. A rendelet előírásai szerint biztosított az anyanyelven való egyetemi felvételizés, az V–VIII. osztályokban is sajátos tantervek és tankönyvek alapján oktatják a román nyelvet és irodalmat, Románia történelme és Románia földrajza című tantárgyakat, kérésre, szintén anyanyelven taníthatják, továbbá minden olyan iskolai dokumentumot, amelyeket nem szükséges levéltárilag megőrizni, anyanyelven is ki lehet állítani. A romániai magyarság szempontjából a rendelet egyik legfontosabb kitétele az, miszerint az állami egyetemi oktatásban kérésre „csoportok, tagozatok, kollégiumok, karok és tanintézetek hozhatók létre, melyekben a tanítás anyanyelven folyik” (a módosított Tanügyi Törvény 123. szakaszának 1. bekezdése), hiszen ez gyakorlatilag a magyar nyelvű, állami támogatásban részesülő egyetem létrehozását jelenthetné. A módosítások természetesen egyéb, az egész oktatási rendszerre vonatkozó kitételeket is tartalmaznak.

A kormányrendelet alkalmazása azonban nem volt gördülékeny. Az RMPSZ Országos Elnöksége már 1997. szeptember 29-én közleményt tett közzé, amelyben leszögezték, hogy „a módosító rendelkezések alkalmazását országszerte, talán a két székely megyét kivéve, esetlegesség, egyenetlenség jellemzi” (Közoktatás, 1997/10.). A közlemény szerint ennek az állapotnak külső és belső okai egyaránt vannak. A külső okok közül, a helyi szinten jelentkező mentalitásváltozás hiányán kívül „a központi és helyi többségi ellenzék és a koalíciós partnerek részéről is érvényesülő, a politikai akarat hiányát tükröző

nacionalista retorika emelhető ki”. Belső okok alatt a „magyar közösségeknek, tisztségviselőknek az adott helyzetben tanúsított ingadozó bizonytalanságot, nemegyszer érdektelenséget vagy beletörődést sugalló” reakcióit értik. A közlemény, talán, helyesen mutat rá a szóban forgó rendelkezés alkalmazásakor kialakult gondok okaira, ám az mindenképp szépséghibaként könyvelhető el, hogy a szövegből nem derül ki, a módosítások mely kitételei kapcsán alakult ki a „kritikus helyzet”.

A romániai törvénykezési gyakorlat szerint, az ilyen típusú kormányrendeletet, utólag, a parlament két házának meg kell vitatnia, illetve el kell fogadnia. A szenátus 1997. december 16-án titkos szavazással elfogadta az oktatási törvényt módosító sürgősségi kormányrendeletet, természetesen a hetekig tartó szenátusi vita során eszközölt változtatásokkal. Az új változatban a kisebbségeknek nincs joguk önálló egyetem és kar létesítésére, Románia történelmére és földrajzára pedig újra román nyelven kell tanítani. Az anyanyelvű szakoktatásra, valamint az anyanyelven történő egyetemi felvételizésekre vonatkozó kitételek azonban változatlanul benne maradtak a szenátusi változatban. Mivel az RMDSZ kormányzati tényezővé vált, a kisebbségek nyelvén történő oktatás egyrészt élénkebben megjelent a nyilvánosságban, másrészt pedig túlpolitizáltságához vezetett. Az amúgy sem felhőtlen koalíciós együttműködést (itt elsősorban a Parasztpárt és a Demokrata Párt ellentéteire gondolunk) az RMDSZ anyanyelvű oktatás melletti szilárd kiállása még inkább próbára tette. Az oktatásügy túlpolitizálása még szembetűnőbb az önálló, magyar tannyelvű és államilag finanszírozandó Bolyai Egyetem újraindításának kapcsán (erre később visszatérünk).

Úgy gondoljuk, a reform kiterjesztésének időszakában a romániai magyarság oktatási helyzete ellentétes előjelű erőknél van kitéve. Egyrészt a magyar nyelvű oktatás viszonylatában bizonyos újjító szándékok már korábban intézményesült formákat öltöttek (pl. a tanárok továbbképzése területén), ha szigetszerűen is, de már az elmúlt években el lehetett könyvelni bizonyos eredményeket (például, új magyar nyelvű szakok beindítása a Babeş-Bolyai Egyetemen).

Azonban pont abban a pillanatban, amelyet a tényleges reform bevezetéseként tarthatunk számon az RMDSZ mondhatni 1989 decembere óta napirenden lévő célkitűzései még mindig nem valósultak meg. Míg az országos oktatási rendszer strukturális és tartalmi reformintézkedéseknek van kitéve, addig bizonyos vonatkozásokban ezt a periódust a magyar oktatásban érdekeltek visszalépésként élik meg.

3. Az oktatási rendszer néhány vonatkozása

3.1. A magyar tannyelvű egyetemelőtti oktatási rendszer (EEOR)

Néhány tanév részletes statisztikai adatait sűrítettük össze az alábbi diagramon (1. sz. ábra). Az ábra alapján megállapíthatjuk, hogy bizonyos szabályszerűségek mindegyik tanévre érvényesek:

– a magyar tanulók EEOR-ben való részaránya csökkenő tendenciát mutat a magasabb szintek felé történő elmozdulás irányába;

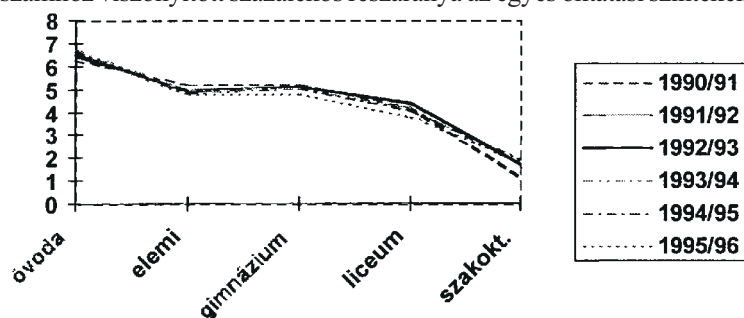
– a lemorzsolódás két lépcsőben történik: egyrészt az óvoda és elemi iskola között, másrészt pedig a gimnáziumi és líceumi oktatás között (a líceumi és szakmai oktatás közötti görbe csökkenését nem számítottuk lemorzsolódási szintnek, mert a szakmai oktatás strukturálisan egyenértékű a líceummal). Itt azt is megállapíthatjuk, hogy az első lemorzsolódási szint nagyobb, mint a második. Ez azért szembevetendő, mert az óvodai oktatás nem kötelező, míg az elemi oktatás igen, továbbá a gimnáziumi oktatás kötelező, míg a líceumi oktatás nem. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a kötelező oktatásba való belépéskor nagyobb a lemorzsolódás, mint a kötelező oktatásból való kilépéskor.

Az első lemorzsolódási szinten a szülők egy része, valószínű, miután magyar (nem kötelező jellegű) óvodába járatják a gyerekeket, az első osztályba való beiratkozáskor már a román nyelvű iskolát vagy osztályt választották. Tudatosan végiggondolva, ezen az állapoton éppen a Tanügyi Törvény segíthet, ugyanis az óvodák nagyobb szintjein az 5-6 éves gyerekek számára iskolákra felkészítő csoportok létrehozását teszi lehetővé (T.T. 19. szakasz). A magyar óvodák

esetében ez azt is jelenthetné, hogy itt magyar nyelvű elemi oktatásra készítik fel a gyermekeket.

A lemorzsolódás második szintje a gimnáziumi és líceumi oktatások között húzódik meg. Ennek egyrészt strukturális okai vannak, hiszen a líceumi oktatás nem kötelező (itt a beiskolázási számok is kisebbek), másrészt pedig szintén a (román tannyelvű) iskolaválasztás lehet a magyarázata. A többségi iskolaválasztásnak nyilván mások az arányai az egyes megyékre, illetve régiókra lebontva. Egy ilyen irányú szociológiai kutatás eredményei szerint (Sorbán–Dobos, 1997) az iskolaválasztás elsősorban a szülők vegyes házasságának tényével, a szülők szűkebb társas közegével és iskoláztatási nyelvével függ össze.

1. sz. ábra: A magyar tannyelvű intézetekben tanuló diákok összlét-számához viszonyított százalékos részaránya az egyes oktatási szinteken.

3.2. Tanszemélyzet az EEOR-ben

Az elmúlt időszakban összességében tekintve emelkedett a pedagógusok száma. A magyar nyelvű oktatás terén a legnagyobb számbeli növekedés a líceumi tanároknál tapasztalható. Az arányokat tekintve a szakmai és posztliceális oktatásban is jelentős emelkedés tapasztalható, azonban ez valójában kis számú növekedést jelent. Az óvodai és I–VIII. osztályos oktatási szinteken a pedagógusok számának alakulása az elmúlt években nagyjából követte az országos trendet.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján megállapítható, hogy a legszembetűnőbb pedagógushiány a líceumi oktatásban volt, de ez 1996-ra rendeződni látszik: az 1995/96-os tanévben ezen az oktatási szinten a diákok részaránya 3,8%, míg a pedagógusoké 3,93%. A többi oktatási szinten, legalábbis összegezve tekintve, szembetűnő tanárihiány létét nem lehet megállapítani. Természetesen, ami érvényes általánosan (rendszerszinten), nem egyformán érvényes lokálisan. A valós tanárihiányt úgy tudnánk megállapítani, ha rendelkeznénk a pedagógusok képzettség és területi felosztása szerinti adatokkal. Ilyen jellegű részletes adatokat csak az 1994/95-ös tanévre találtunk (Murvai, 1996). Úgy gondoljuk, hogy ezen adatok is lehetővé tesznek néhány általánosabb következtetést.

Eszerint a legnagyobb szakképzett pedagógushiány a gimnáziumi oktatásban tapasztalható. Murvai idézett könyvének (Murvai, 1996) adatai szerint a szakképzetlen pedagógusok száma éppen azokban a megyékben a legmagasabb, amelyek a legnagyobb pedagógus-számmal rendelkeznek (Hargita, Kovászna, Maros, Szatmár, Kolozs megyék). Ez érvényes az óvodai és az elemi iskolák esetére is. Az összesített adatok területi lebontása szerint pedig Hargita, Temes, Kovászna és Szatmár megyékben a legmagasabbak a magyar nyelven oktató szakképzetlen pedagógusok százaléakai.

Az oktatási rendszer magasabb szintjein egyre kisebb a magyarul tanítók százalékos részaránya, ami azt jelenti, hogy ezeken a szinteken növekedőben van a nem magyar anyanyelvű tanárok száma, hiszen növekvőben van a nem magyarul tanítandó tantárgyak száma is.

A pedagógushiány nemcsak romániai magyar sajátosság, hanem az egész romániai oktatási rendszerre jellemző. Az oktatási reformnak nyilvánvalóan ezzel is szembe kell néznie. 1997-ben a parlament elfogadta a Tanszemélyzet státuszáról szóló törvényt, amely többek között a leértékelődött pedagógus szakmát szeretné az őt megillető jogaiba visszaállítani, illetve társadalmi és anyagi elismertségét serkenteni (a törvényről részletesebben lásd Közoktatás, 1997/3. számát).

3.3. A felsőoktatási rendszer (FOR) és „magyar” vonatkozásai

A felsőoktatás jogi keretét szintén az 1995/84. számú Tanügyi Törvény szolgáltatja, illetve az ezt módosító, illetve kiegészítő rendelkezések.

A román felsőoktatás szerkezete kétlépcsős: rövid és hosszú időtartamú oktatást tartalmaz. Ezenkívül létezik az ún. posztuniverzitáris képzés is.

A rövid időtartamú képzés rendszerint három éves, kivételt képeznek a pedagógiai kollégiumok, ahol a képzés ideje a pedagógiai líceumot végzettek számára csak két éves. A kollégiumok végzősei folytathatják tanulmányaikat a hosszú időtartamú oktatásban (T.T. 62–64. szakasz).

A hosszú időtartamú oktatásban a képzés ideje 4-6 év, a tanulmányok időtartamát kormányhatározat állapítja meg. Ezen a szinten az oktatás licenciátusi vizsgával zárul, amelynek kritériumait az OM, a vizsgák metodológiáját pedig az illető egyetem szenátusa állapítja meg (T.T. 66–69. szakasz).

A posztuniverzitáris oktatásban a képzés a következő formákban zajlik: a tanulmányok elmélyítése, doktorátus, illetve posztuniverzitáris akadémiai tanulmányok, szakosítási tanulmányok és továbbképzési tanfolyamok. A felsőoktatási intézmények által szervezett posztuniverzitáris tanulmányi iskolákba csak a licenciátusi diplomával rendelkezők felvételizhetnek (T.T. 70–79. szakasz).

A felsőoktatási intézmények rendszerint több karból, egyetemi kollégiumból, főosztályból, katedrából, tudományos kutató, tervező csoportokból, illetve kisebb arányban termelő egységekből állnak (T.T. 83. szakasz).

Az egyetemek autonómiáját az Alkotmány és a Tanügyi Törvény egyaránt szavatolja. A T.T. 89. szakasza szerint „az egyetemi autonómia az egyetemi közösség joga ahhoz, hogy bármely ideológiai, politikai vagy vallási beavatkozás nélkül vezesse önmagát, gyakorolja akadémiai szabadságait, illetékességek és kötelezettségek együttesét vállalja magára a felsőoktatás országos fejlesztési stratégiája

törvénnyel megállapított opcióival és orientációival összhangban”. Az egyetemi autonómia kiterjed az intézmény vezetésére, szervezeti felépítésére és működésére, a didaktikai és tudományos kutatási tevékenységekre, az igazgatás illetve finanszírozás területeire. Minden egyetemnek rendelkeznie kell egy, az illető intézmény szenátusa által elfogadott Egyetemi Chartával. Ez a dokumentum tartalmazza mindazon jogokat, kötelezettségeket és szabályokat, amelyek az egyetem területén érvényesek. (T.T. 92. szakasz)

A tudományos kutatás és az oktatás Ceauşescu-rezsím alatt történő szétválasztását hivatott felszámolni a T.T. 80. szakasza, amely a felsőoktatási intézményekben lehetővé teszi kutatói, technológiafejlesztési, tervezési, tanácsadói vagy szakvéleményezői tevékenységek megszervezését.

Röviden elmondhatjuk, hogy az 1989-es időszakot követően a FOR-ban jelentős vertikális és horizontális változások mentek végbe: a diákok száma megkétszereződött, beindult a magánfelsőoktatás, megjelent egy új felsőoktatási szint (a kollégium), diverzifikálódott az oktatási kínálat, a román egyetemek több-kevesebb sikerrel újra bekapcsolódhattak a nemzetközi tudományos életbe, előrelépések történtek az egyetemi infrastruktúra fejlesztése terén (számítógépek elterjedése) stb.

3.3.1. Magyar nyelvű felsőoktatás vázlata

Jelenleg⁸ magyar nyelvű oktatás működik a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, a marosvásárhelyi Szentgyörgyi István Színművészeti Főiskola magyar tagozatán, a marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen (itt kérésre a tantárgyakat magyarul tanítják), a nagyváradi Sulyok István Református Főiskolán, a Bukaresti Egyetem hungarológia szakán, a gyulafehérvári Római-katolikus Teológián, a kolozsvári Protestáns Teológián. Ezekon kívül meg kell említenünk továbbá az ún. távoktatásos programokat (ilyenek működnek Csíkszeredában, Kézdivásárhelyen, Nyárádszeredában,

⁸ Itt újra kihangsúlyoznánk, hogy a tanulmány 1998-ben készült, ezért nem tartalmazza az azutáni jelentős változásokat.

Székelyudvarhelyen, Sepsiszentgyörgyön), illetve a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem által az 1997/98-as tanévben Gyergyószentmiklóson, Sepsiszentgyörgyön beindított kihelyezett szakokat.

Az előbbi pusztá felsorolásból is már-már körvonalazódik egy általános trend, nevezetesen a felsőoktatás eltömegesedési igénye. Az oktatásszociológiai szakirodalomban ugyanis közismert, hogy a felsőoktatási rendszerek három korszakon mennek keresztül: a kezdeti elitképzők később eltömegesednek, majd pedig általánossá válnak (Kozma, 1997). A magyar nyelvű felsőoktatás kapcsán azért említjük meg ezt a folyamatot, mert ilyen megvilágításban érthetőbb az a vita, amely arról szól(t), hogy az önálló, magyar nyelvű Bolyai Egyetem Kolozsváron történő újraindításához gátló vagy serkentő tényezőként járul-e hozzá a más városokban beinduló magyar nyelvű képzés. Ha például a Székelyföldön egyre több kihelyezett szak indul be magyar nyelven, a román politikai elit, illetve a döntéshozó szervek könnyen elutasíthatják a kolozsvári magyar egyetem létrehozását, mondván, hogy a magyaroknak már amúgy is sok egyetemi karuk van. A Kolozsvár-centrikusság mellett továbbá azok az érvek is elhangzottak, amelyek a kincses város (egyetemi) múltjából, tradíciójából táplálkozó előnyökre épített. A tények egyelőre azt sugallják, hogy a magyar nyelvű erdélyi főiskolai képzés „terjeszkedésnek” indult.

Hogy ez a terjeszkedés pontosan milyen mértékű, azt már nehezebb egyértelműen megállapítani, mivel a rendelkezésünkre álló statisztikai adatok még a romániai egyetemi hallgatók összlétszámára vonatkozóan sem „fedik” teljes mértékben egymást. A magyar hallgatók ezen belüli becslése is más-más értékeket vehet fel tehát.

Az adatok hiányossága ellenére megállapítható, hogy noha a magyar anyanyelvű egyetemisták száma az elmúlt években abszolút értékben majdnem megkétszereződött, relatív értékben azonban, azaz a román állampolgárságú diákok összlétszámához viszonyítva csökkent. Az 1995/96-os tanévről továbbá azt is tudjuk, hogy az állami oktatásban 9278 (3,9%), a magánoktatásban pedig 2970 (3,5%) magyar nemzetiségű egyetemista volt. Az 1996/97-es tanév 13240 magyar diákja közül 4300 tanul anyanyelvén. Az utóbbi évek magyar

nemzetiségű diákjai számának emelkedése a magánfelsőoktatási képzés megjelenésének is köszönhető. A magánegyetemen, illetve az állami oktatásban egyaránt megközelítőleg 3000 magyar anyanyelvű diákkal jár több mint 1990-ben.

*

A romániai magyar felsőoktatás tényszerűségéről szólva elkerülhetetlen az önálló, magyar tannyelvű egyetem létrehozására tett kísérletek számbavétele, az egyetem kapcsán megnyilvánuló érvelések ismertetése.

Az RMDSZ létrejött pillanatától kezdve küzd a magyar nyelvű oktatási hálózat megteremtéséért, a minden szintű és formájú anyanyelvű képzésért. Az RMDSZ által 1994-ben készített A nemzeti kisebbségek nyelvén történő oktatásra vonatkozó törvénytervezet 16. szakaszában is első helyen szerepel a kolozsvári Bolyai Egyetem újjászervezése és újraindítása. Mint fennebb láttuk, a Babeş-Bolyai Egyetemen 1993-tól növelték a magyar diákok számára meghatározott helyek számát, de még így is, az egyetemen belül csökkenő tendenciát mutat a magyarok részaránya, a magyar nyelven folyó oktatás státusa pedig továbbra is rendezetlen. Az 1996 előtti Iliescu-rezsim alatt a Bolyai Egyetem ügye, az 1990-es év első hónapjait leszámítva, már-már teljesen lekerült a román nyilvánosság kedvenc témáinak listájáról, az ügy fontossága fölött, úgy tűnt, hogy már csak a Bolyai Társaság őrködik.

Az 1996-os novemberi választások nyomán kialakult új politikai kontextusban a romániai magyarság szimbólumértékűvé duzzadt egyetem-ügye újra előtérbe került. Román és magyar részről egyaránt nyilatkozatok hangzottak el, a kolozsvári magyar sajtóban több héten keresztül tartó vita alakult ki, megbeszélések zajlottak, az egyetem jövőbeli státusára vonatkozóan a diákok körében közvélemény-kutatás is készült (mindezekről a történekekről részletesebben olvashatunk a Korunk 1997/4-es, illetve a Magyar Kisebbség 1997/3-4. tematikus számában). Román részen a magyar egyetem ügye elsősorban, mint negatív felhangokkal tűzdelt politikai kérdés került tálalásra, magyar részen pedig a téma szakmai és politikai oldalai különvál-

tak, elhangzottak pro és kontra (belső „ellenzéki”) vélemények is. Az argumentációk politikai, szakmai, ideológia és filozófiai diskurzusok formájában fogalmazódtak meg. Az egyetemre vonatkozóan három álláspont rajzolódott ki: 1. a BBTE jelenlegi helyzete nagyjából kielégítő, igaz a fejlesztésére, javítására továbbra is oda kell figyelni; 2. a magyar nyelvű oktatás megszilárdítását kormányhatározattal kell biztosítani; 3. az önálló Bolyai Egyetemet sürgősen vissza kell állítani (Horváth, 1997).

Az egyetem ügye folyamatosan sodródott a politikai alkudozások játékterébe, mondhatni kormányzati tényezővé vált, hiszen az RMDSZ több ízben a magyar nyelvű, önálló egyetem létrehozását lehetővé tévő jogi rendelkezések életbeléptetésétől tette függővé kormányzati szereplését. A magyar sajtóban lezajlott vita után, 1997 nyarán megjelent a 36-os számú sürgősségi kormányrendelet, amely lehetővé teszi magyar tannyelvű intézmény létrehozását is. Azonban már abban az évben, az őszi képviselőházi viták során nyilvánvalóvá vált, hogy a tanügyi törvény megváltoztatásához egyelőre nincsen meg a kellő többségi politikai akarat. RMDSZ körökben maradt az a remény, hogy talán majd a parlament felsőházi vitája során sikerül keresztülvinni a módosításokat tartalmazó jogi kitételeket. Időközben a román köztudatban, mint a kolozsvári tudományegyetem egyetlen lehetséges jövője, szétterjedt az európai gyakorlatokkal összhangot mutató, illetve imígyen tálalt multikulturális egyetem fogalma. Az önálló, magyar nyelvű Bolyai Egyetemért küzdőknek a továbbiakban tehát az ily módon európaisággal felvértezett román többséget (is) meg kellene győzniük.

4. Záró gondolatok.

Nemzetközi trendek az európai oktatási rendszerekben

Tanulmányunkban a romániai magyar oktatást a romániai oktatási rendszer alrendszeréként kezeltük. Arra törekedtünk, hogy a rendelkezésünkre álló dokumentumokból valamennyire átfogó képet adjunk a magyar oktatás alrendszeréről, működéséről. Ezért, néhány

kivételtől eltekintve, elsősorban nem a magyar nyelvű oktatás alakítására irányuló törekvéseket vettük figyelembe, hanem sokkal inkább a különböző dokumentumokra támaszkodó leírást részesítettük előnyben.

Természetesen tudjuk, látjuk, hogy a romániai vagy akár a többi utódállamok magyarságának oktatásáról a nyilvánosságban előszere-ttel beszélnek negatív élményekkel terhelt, emocionális töltettel túlfeszített stílusban. A politikai szféra, illetve a közéleti személyiségek média által propagált eme stílusát szándékosan kerültük. Az oktatás léte nyilvánvalóan rengeteg szállal kapcsolódik a politikához, gazdasághoz, ám fejlesztése, alakítása, ha úgy tetszik, diskurzusba emelése előzetes oktatáskutatói feltárások nélkül a politikai retorika (talán sikeres) szintjén marad.

A romániai magyar oktatást akár önálló, autonóm hálózatként, akár a romániai oktatás szerves részeként elképzelőknek egyaránt figyelembe kell venniük azokat a nemzetközi trendeket, illetve folyamatokat, amelyek az oktatás területén az utóbbi évtizedekben lezajlottak.

A közoktatás (vagy ahogy a magyarosított román szakterminológiát előbb neveztük: EEOR) terén az oktatásirányítás jelentős változásokon ment át. Itt elsősorban megemlítenénk a korábbi központi irányítás szétdarabolását, illetve többpólusúvá alakítását; a lokális szintek autonómiájának növelését;⁹ a szülők, munkaadók beleszólási lehetőségét; a szabályozásban megjelenő piaci, vagy kvázi piaci elemeket. Az európai közoktatási rendszerek egyre inkább hasonlóvá és összehangolttá váltak, amely serkentette a közösségi, nemzetközi szervezetek létrejöttét. Ezeknek a változásoknak az okai pénzügyi jellegűek (itt közrejátszott a demográfiai hullámvölgyek megjelenése, amely előtérbe hozta a közpénzek felhasználásának hatékonyságát), gazdasági jellegűek (az oktatás versenyképességének elveszíté-

9 Érdemes lenne elgondolkodni a tanfelügyelőségek intézményi fontosságán is, nemcsak a magyar tanfelügyelők számán. Ez az intézmény valójában a centrális oktatási rendszer helyi kirendeltsége, és mint ilyen, nem a nemzetközi szinten érvényesülő decentralizmussal mutat rokonságot.

sétől való félelem, ifjúsági munkanélküliség megjelenése), társadalmi jellegűek (a társadalmi integráció korábbi mechanizmusai működésképtelenné váltak, az oktatásban felerősödött az egyéni érdekelttség) és szakmai jellegűek (a hetvenes évek közepére kialakult egyfajta reformszkepszis, azaz a második világháború nyomán beindított, a gazdasági fejlődésre és egyenlőségre építkező oktatásfejlesztési programokban való hit megszűnése). A különböző típusú válsághelyzetek új szabályozási módokat igényeltek az egyes országok oktatási rendszerének irányításában. A szabályozás változásai a következő tengelyek mentén történt: dereguláció (azaz a keretjellegű szabályozásra való áttérés), normatív finanszírozás (a globális költségvetésből kiutalt összeg szabad felhasználása), többpólusú irányítás bevezetése (a felelőségek felosztása az egyes szintek között, a helyi szinteknek nagyobb mozgásteret biztosítva, a konfliktusok politikai szintre való emelésének megakadályozása), a fogyasztói kontroll növelése, kerettantervek bevezetése. Röviden, az iskolát körülvevő aktív kommunikatív környezettől az európai oktatáspolitikusok két dolgot várnak el: egyrészt azt, hogy ez a környezet folyamatosan közvetíti az iskolák felé a gyorsan változó társadalmi elvárásokat, másrészt pedig azt, hogy egy ilyen környezet állandó ösztönző tényezőként legyen jelen az iskola életében és a tanárok munkájában (Halász, 1993).

Akárcsak a középszintű képzés néhány évtizeddel korábban, manapság a felsőoktatás is kezd tömegessé válni. E folyamattal párhuzamosan a következő átalakulások is lezajlottak, illetve folyamatban vannak: a középfokot meghaladó tanulmányok diverzifikációja; az intézményi autonómia növelése; az intézmények közötti verseny növekedése; egyenlő lehetőségek biztosítása a felsőoktatásba való bekerüléshez; az informatikai technológiák fejlesztése a felsőoktatásban; a felsőoktatás szerepének növelése az európai gazdasági és társadalmi integráció kialakításában; az idegen nyelvi képzés és tanulás fejlesztése (Darvas, 1993). Továbbá a felsőoktatás elmúlt két évtizedben beállt nemzetközivé válásával is számot kell vetni, amelynek fő okai a következőkben foglalhatók össze: az egyetemi szféra

nemzetállamokhoz nem kötődő ismeretanyagot terjeszt; a társadalmi környezettel kommunikatív viszonyban lévő felsőoktatási rendszerek olyan tudást hoznak létre, amelynek piaci értéke (is) van; a tudományos kutatás is nemzetközivé válik; a tudományos-egyetemi alrendszer belső értékelő mechanizmusai nemzetközibbek lesznek, az értékelés szempontjait elsősorban a nemzetközi tudományos közösségek állítják fel (Setényi, 1993). A felsőoktatásban lezajlott ilyen irányú változások a finanszírozás változatosabbá tételét, a diplomák egyenértékűségének problémáját is magával hozza.

Az európai oktatási rendszereken belül lezajlott, illetve várható trendekkel a romániai magyar nyelvű oktatásügy fejlesztésén munkálkodóknak is szembesülniük kell. A minden szintű anyanyelvű oktatásért való küzdelemnek csak akkor lehet/van értelme, ha az anyanyelvű oktatás nem mint végső cél tételeződik, hanem mint a szűkebb és tágabb világukban egyaránt tájékozódni és hatékonyan cselekedni képes (szak)emberek képzésének eszköze.

Felhasznált irodalom

- *** Anuarul statistic al României 1996. Bucuresti, 1996
- *** KAM, 1997 Elemzés a székelyföldi főiskolai jellegű képzési formák helyzetéről (1990-1996) Budapest, Közép-Európa Intézet könyvtára, kézirat.
- *** KORUNK 1997/7, 1996/9.
- *** KÖZOKTATÁS (Kiadja az RMDSZ-EMKE) 1996., 1997., 1998. évi lapszámai.
- *** MAGYAR KISEBBSÉG 1997/3–4.
- *** RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Főosztályok féléves beszámolója –1996. július–december – Budapest, Közép-Európa Intézet könyvtára.
- Balla Júlia–Nagy F. István, 1994 A megmaradás esélye... – közoktatásunk stratégiai elképzelései –. Budapest, Közép-Európa Intézet könyvtára, kézirat.
- B. Kovács András, 1997 Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye. Bukarest, Kolozsvár, Kriterion.
- Darvas Péter, 1993 Felsőoktatás és az egyetemek egy „új” Európában. Várakozások és változások. In: Az oktatás jövője és az európai kihívás. Budapest, Educatio, 35–59. o.

- Dezső Gábor, 1994 Oktatás és nemzetiségi oktatás Romániában. Budapest, Közép-Európa Intézet könyvtára, kézirat.
- Fóris-Ferenczi Rita, 1996 Alternatívák az oktatásban. Kolozsvár, KORUNK 1996/9, 3–9. o.
- Halász Gábor, 1993 Változások az európai közoktatási rendszerek irányításában. In: Az oktatás jövője és az európai kihívás. Budapest, Educatio, 77–98. o.
- Horváth Andor, 1997 Egyetem kerestetik. Kolozsvár, KORUNK 1997/4, 3–5. o.
- Kozma Tamás, 1997 Universitas - tegnap, ma, holnap. Kolozsvár, KORUNK 1997/4, 92–104. o.
- Magyari András, 1996 A Kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem néhány kérdése 1989 után. In: 1000 éves a magyar iskola. „Az erdélyi magyar felsőoktatás évszázadai”, Budapest, Bolyai egyetemért Alapítvány, 133–141. o.
- Murvai László, 1996 Fekete Fehér Könyv. Kolozsvár, Stúdium Könyvkiadó.
- Papp Attila, 1994 Reformot jelent-e az új szakok beindítása? Budapest, Oktatás-kutató Intézet könyvtára.
- Prunariu et al., 1993 Direcții ale reformei sistemului de învățământ superior din România; București, editat de Grupul Consultativ pentru Învățământul Superior și Cercetarea Științifică.
- Reisz D. Róbert, 1992 Magánfelsőoktatás. Románia. Budapest, EDUCATIO, 1992-tél, 300–309. o.
- Setényi János, 1993 Az európai integráció mint oktatáspolitikai kihívás. Az oktatáspolitikai esete. In: Az oktatás jövője és az európai kihívás. Budapest, Educatio, 61–76. o.
- Sorbán Angella–Dobos Ferenc, 1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól – Erdély. Kolozsvár, MAGYAR KISEBBSÉG 1997/3-4. 293–323. o.
- Varga E. Árpád A nemzetiségek iskolázottságának szintje Romániában az 1992. évi népszámlálás eredményei alapján. Budapest, Közép-Európa Intézet könyvtára, kézirat.